

*Кушерець Д. В.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Університету сучасних знань*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВСТВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ЩОДО ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ ПРАВ СТОРІН У СФЕРІ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Анотація. В статті досліджується правове регулювання інститутів охорони і захисту майнових прав суб'єктів договірних зобов'язань у законодавстві зарубіжних країн. Висвітлено особливості інститутів забезпечення виконання зобов'язання та розірванні цивільно-правового договору як способів охорони і захисту прав у законодавстві країн Європи, Азії та США.

Ключові слова: цивільно-правовий договір, неустойка, збитки, розірвання договору, відмова від договору, кредитор, боржник.

Постановка проблеми. Цивільно-правовий договір як індивідуальний акт, виражаючи взаємну, узгоджену волю його сторін, не просто відтворює, копіює норми права, встановлені чи санкціоновані державою, а створює певну правову матерію, в межах якої і здійснюється реальне виконання домовленостей, які зафіксовані в договорі. В зв'язку з цим договір відіграє, з одного боку, охоронну роль щодо майнових прав сторін, оскільки спонукає їх до точного, вчасного та якісного його виконання, а з іншого – при порушенні домовленостей договір є підставою для захисту майнових прав кожної із сторін.

Даний підхід до поняття договору як на рівні законодавчо-правових актів, прецедентів, звичаїв, чи локальних актів у правовій системі загального права є одним із найдавніших. Разом із тим законодавство зарубіжних країн, норми якого регулюють цивільно-правові відносини в сфері договірних прав, та законодавство України мають значні розбіжності. Це зумовлено, перш за все, історичними передумовами розвитку кожної країни – з одного боку, та різним рівнем розвитку їх суспільних відносин та глобалізації економіки – з іншого. Оскільки пріоритетним завданням Української держави залишається реалізація курсу на євроінтеграцію, то вдосконалення в зв'язку з цим правових норм національного договірного законодавства є обов'язковою складовою вибраного напрямку.

Аналіз законодавства зарубіжних країн щодо охорони і захисту прав сторін у сфері договірних зобов'язань був предметом дослідження ряду вітчизняних учених, зокрема А.Г. Карапетова, Н.А. Санісалової, О.В. Шупінської, Г.К. Дмитрієвої, О.Д. Міт'яй, О.О. Скрильник, М.Г. Хаустової, Я. Костюченко, О.О. Дьоміної, І.А. Діковської та інших. Однак, виконані наукові праці не висчерпують всю проблематику даного інституту міжнародного приватного права, що зумовлює актуальність подальших наукових пошуків.

Метою статті є висвітлення особливостей інститутів охорони і захисту майнових прав сторін цивільно-правового договору в законодавстві європейських країн, країн Азії та США.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут забезпечення виконання зобов'язань розглядається в законодавстві багатьох зарубіжних держав, як спосіб захисту прав учасників договірних відносин. Так, п. 8 ст. 12 Цивільного кодексу Російської Федерації прямо визначає стягнення неустойки як

один із способів захисту цивільних прав [1, с. 4574]. Аналогічна норма міститься в п. «з» ст. 11 ЦК Туркменістану [2]. Такий підхід до цього питання має й Ізраїль. Зокрема в статті 15 Закону Ізраїлю «Про договори» стягнення неустойки визначається як спосіб захисту інтересів сторони, яка постраждала від порушення договору. При цьому стягувач за власним вибором може вимагати сплатення неустойки або стягнення спричинених збитків у повному обсязі [3, с. 33].

Французький цивільний кодекс називає неустойку «каральною обмовкою», шляхом якої особа, з метою забезпечення виконання зобов'язання, зобов'язується до чого-небудь у випадку невиконання (стаття 1226 ФЦК). Правову природу неустойки розкриває стаття 1229 ФЦК, визначаючи її, як спосіб відшкодування збитків, яких зазнав кредитор через невиконання основного зобов'язання. При цьому французьке законодавство надає право особі стягнути обумовлену договором неустойку, або ж вимагати виконання основного зобов'язання (ст. 1228 ФЦК). У той же час, якщо зобов'язання було частково виконано боржником, суд має право відповідно до ст. 1231 ФЦК зменшити розмір неустойки [4, с. 273–274].

У судовій практиці Франції збільшення неустойки відбувається лише тоді, коли кредитор доведе, що розмір збитків набагато перевищує суму неустойки, а зменшення неустойки може відбуватись у випадку явного заниження її розміру. Відмінною рисою французького судочинства є і те, що у випадку, якщо очевидним є факт відсутності збитків кредитору, суд може присудити символічну суму, наприклад, один євро в якості неустойки, скориставшись можливістю її зниження [5, с. 153–154]. Аналогічний підхід щодо зменшення неустойки має і судова практика України.

За цивільним законодавством Німеччини неустойка також розглядається, як спосіб відшкодування спричинених збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням договірних зобов'язань. Параграф 380 Німецького цивільного уложення зокрема встановлює диспозитивне право потерпілої сторони вибору стягнення неустойки або відшкодування суми спричиненої шкоди. При цьому, дані способи захисту порушеного майнового права є взаємовиключними. При пред'явленні вимоги про сплату неустойки, в силу п. 1 § 340 НЦУ вимога про виконання зобов'язання виключається. У випадку ж, якщо розмір неустойки не покриває суми спричиненої шкоди, не виключається право кредитора вимагати суму збитків, якої не вистачає (п. 2 § 340 НЦУ) [6, с. 158].

У цивільному праві Англії неустойка має характер способу захисту прав сторони від спричинення збитків і не слугує способом забезпечення виконання зобов'язання. Підтвердженням цього є судова практика, що склалася в цій країні. Якщо умова в договорі буде визнана неустойкою (penalty), тобто сума, визначеною в договорі, з метою залякування (in terrorem) боржника і примусу його до виконання взятих зобов'язань, суд визнає таку умову недійсною. Якщо ж буде встановлено, що

включаючи в договір дану умову, сторони намагались спрогнозувати і задалегідь оцінити збитки, що можуть виникнути для кредитора у випадку порушення договору (liquidated damages), сума неустойки буде стягнена, незалежно від розміру фактично доведених збитків, і навіть у випадку повної відсутності збитків як таких. Наприклад, у справі Dunlop Pneumatic Tyre Co Ltd v New Garage & Motor Co Ltd відмічено, що договірна умова є неустойкою, якщо:

1) зазначена сума незвичайна або нерозумна в порівнянні з максимально можливими втратами, які можна було б передбачити як такі, що впливають із даного порушення на момент укладення договору;

2) вона встановлена за порушення грошового боргу, і за своїм розміром його перевершує;

3) єдина сума неустойки встановлена на випадок різних порушень, які можуть заподіяти як великий, так і незначний збиток [5, с. 154].

У статті 1622 ЦК провінції Квебек передбачено можливість установити в договорі неустойку шляхом попереднього визначення збитків, які можуть настати при невиконанні боржником своїх зобов'язань. При стягненні неустойки кредитор не зобов'язаний доводити факт заподіяння шкоди невиконанням зобов'язання [7, с. 27].

Відповідно до § 2 ст. 160 Швейцарського зобов'язального кодексу, а також ст. 1336 Австрійського цивільного уложення у випадку невиконання договору у певний час та в певному місці, стягнення неустойки з боржника не звільняє його від виконання основного обов'язку. В усіх інших випадках стягнення неустойки звільняє сторону договору від обов'язку виконання його умов в натурі [3, с. 157].

Схожий підхід щодо обов'язку сплати неустойки прослідковується і в цивільному законодавстві Китаю. На відміну від австрійського та швейцарського права, боржник не звільняється від сплати неустойки лише в тому випадку, якщо сторони домовились про неустойку за прострочення виконання зобов'язання (ч. 3 ст. 114 Закону КНР «Про договори»). При цьому, ч. 2 ст. 114 Закону встановлює правила збільшення та зменшення розміру неустойки, що полягають у наступному: якщо договірна неустойка не покриває розміру завданих збитків, сторони можуть звернутися в народний суд або арбітражний орган із метою збільшення розміру неустойки. Якщо ж договірна неустойка невідповідно перевищує завдані збитки, сторони мають право звернутись до вищевказаних органів із метою відповідного її зменшення [8].

Стаття 626 Цивільного кодексу Республіки Молдова забороняє вимагати одночасного виконання зобов'язання і сплати неустойки у випадку неналежного виконання зобов'язання боржником (особливо у випадку невиконання зобов'язання у встановлений строк). Що стосується співвідношення збитків та неустойки, то за загальним правилом кредитор може вимагати відшкодування збитків у частині, не покритій неустойкою. Разом із тим, ст. 630 ЦК Республіки Молдова передбачає можливість винесення рішення про зменшення неспівмірно великої неустойки. При цьому повинні братися до уваги не лише майнові, але й інші охоронювані законом інтереси кредитора. Однак, не допускається зменшення неустойки, якщо вона уже сплачена [9, с. 83].

Цивільний кодекс України у статті 552 ЦК України закріплює положення, відповідно до яких сплата (передання) неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в натурі, та не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язання. З огляду на вказані норми, українське законо-

давство стоїть на позиції визначення неустойки як штрафної «каральної» санкції за невиконання або неналежне виконання умов договору. В той же час практичне застосування вищевказаних положень у випадку, коли розмір неустойки дорівнює або значно не перевищує розміру збитків, сума яких вираховується в десятках або сотнях тисяч гривень, призводить до необгрунтованого збагачення іншої сторони, що саме по собі суперечить принципу справедливості в договірному праві.

Іншим базовим способом захисту майнових прав сторін у договірному праві зарубіжних країн, як і в Україні зокрема, є розірвання договору або відмова від його виконання. При цьому, в деяких державах даний інститут виконує функцію охорони прав, а в деяких – захисту.

Зокрема, відповідно до § 261 Зводу договірного права США сторона звільняється від обов'язку виконання договору, якщо після його укладення виконання стало нездійсненним без її вини, в силу події ненастання якої було основною передумовою укладення договору [10, с. 86].

Німецьке цивільне уложення також передбачає ряд охоронних норм, що дають право стороні відмовитись від виконання договору. Зокрема, § 320 НЦУ зазначає, що сторона двостороннього договору може відмовитися від виконання свого зобов'язання до виконання зустрічного зобов'язання, за винятком випадків, коли вона повинна була першою виконати своє зобов'язання. Наступний § 321 дозволяє стороні договору відмовитись від його виконання у зв'язку зі значним погіршенням майнового стану свого контрагента, що відбулось після укладення договору, якщо лише друга сторона не виконає зустрічного обов'язку чи не надасть забезпечення його виконання. Право на відмову від договору може бути обмежене певним строком, який встановлюється договором або іншою стороною у випадку, якщо такий строк у договорі не встановлено (§ 350 НЦУ). Наслідком відмови від договору (про що, до речі, інша сторона повинна бути повідомлена в силу § 349 НЦУ) є обов'язок обох сторін повернути одна одній все те, що було отримано ними за цивільно-правовим договором (§ 346 НЦУ) [6, с. 153, 159–161].

Відповідно до ст. 1222 ЦК Португалії в договорі підряду у випадку не усунення недоліків чи невиконання робіт зано-во замовник має право вимагати зменшення ціни підряду або відмовитись від договору, якщо недоліки роблять неможливим використання побудованого за призначенням [11, с. 252].

Цивільний закон Латвійської Республіки у статті 2229 дає право замовнику в односторонньому порядку відступити від договору підряду, якщо виявиться, що складений підрядником попередній розрахунок занадто низький. Таке ж право замовник має і тоді, якщо підрядник самовільно змінив план. У цьому випадку підрядник, крім того, зобов'язаний повністю відшкодувати замовнику всі його збитки [12].

Відповідно до ст. 1453 Цивільного кодексу Італії у випадку порушення договору однією зі сторін кредитор має право за своїм вибором вимагати або виконання зобов'язання в натурі, або його розірвання. Стаття 1124 Цивільного кодексу Іспанії передбачає, що потерпіла сторона може обирати між вимогами виконання або розірвання зобов'язання та сплатою компенсації в обох випадках. Вона може також вимагати припинення навіть після обрання виконання зобов'язання в натурі, якщо останнє є неможливим [13, с. 149].

Закон КНР «Про договори» передбачає норму, за якою сторони можуть розірвати договір, якщо одна із сторін допустила прострочення виконання основних зобов'язань, і після нагадування, як і раніше, не виконує їх в строк, а також, якщо одна із сторін затримує виконання зобов'язань, або якщо її інші про-

типранні дії роблять неможливим досягнення мети договору (пп. 3, 4 ст. 94). Механізм розірвання договору вказаний у ст. 96 Закону і зводиться до наступного: сторона, яка вирішила розірвати договір, повинна повідомити про це іншу сторону, і коли повідомлення отримане контрагентом, договір розривається. Якщо інша сторона заперечує проти цього, ініціатор розірвання угоди може звернутися в народний суд або в арбітражний орган за визнанням дійсності розірвання договору [8].

Французьке цивільне законодавство передбачає право кредитора на розірвання договору без санкції суду. На думку А.Г. Карапетова даний принцип відображає притаманний французькому праву загальний негативний підхід до самозахисту. Включення в договір права на односторонню відмову можливе, однак підстави відмови повинні бути чітко прописані в договорі, як і повинна існувати пряма вказівка на позасудовий порядок реалізації даного права. Разом із тим судова практика напрацювала ряд ситуацій, в яких кредитор не зобов'язаний звертатися до суду за отриманням дозволу на розірвання правочину: 1) коли порушено договір, який заснований на довірі між сторонами; 2) коли у кредитора були вагомі підстави для термінового розірвання договору, або 3) коли мало місце надзвичайно грубе порушення, яке не залишало сумнівів у неможливості подальшої співпраці сторін договору [14, с. 41–43].

У праві Австралії в якості прикладу несправедливої умови також приводиться умова, яка дає лише одній із сторін право відмовитися від договору. В коментарі до Закону про чесну торгівлю штату Вікторія (Австралія) зауважено, що така умова є несправедливою, як правило, через такі фактори: відсутність аналогічного права у споживача; відсутність відмінностей між істотними і неістотними порушеннями договору з боку споживача; відсутність у споживача спокутування провини [15, с. 129].

Висновки. Аналіз інституту припинення договірних зобов'язань в односторонньому порядку свідчить про уважне відношення в зарубіжних країнах до цивільно-правового договору, як до одного із основних регуляторів суспільних відносин. Оскільки договір, як зазначалось вище, для його сторін має силу закону, поважність підстав щодо його розірвання є гарантією забезпечення від зловживань його учасниками даним способом захисту майнових прав.

Інститут неустойки в цивільному праві України потребує істотних змін та приведення до стандартів країн Європи. На нашу думку, законодавчі положення щодо неустойки слід змінити в напрямку основних спільних ознак інституту неустойки в зарубіжному праві, якими, виходячи із поданого аналізу, можна назвати: а) стягнення неустойки в розмірі спричиненого контрагентом збитку; б) неможливість застосування неустойки одночасно із примушуванням до виконання договірних зобов'язань в натурі; в) можливість зменшення або збільшення неустойки в залежності від розміру фактично заподіяної шкоди. Крім того, на нашу думку, доцільно доповнити частину другу статті 16 ЦК України, зазначивши, що способом захисту цивільних прав та інтересів є стягнення неустойки.

Література:

1. Гражданский кодекс Российской Федерации от 21 октября 1994 года // Собрание законодательства Российской Федерации. Издательство «Юридическая литература». – 05 декабря 1994. – № 32. – ст. 3301.
2. Гражданский кодекс Туркменистана Сапармурата Туркменбаши, утвержденный законом Туркменистана «Об утверждении и введении в действие Гражданского кодекса Туркменистана Сапармурата Туркменбаши» от 17 июля 1998 г. № 294-I [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.jguard.ru/images/attaches/256/GK_Turkmen.txt.

3. Карапетов А.Г. Неустойка, как средство защиты прав кредитора в российском и зарубежном праве / А.Г. Карапетов. – М.: Статут, 2005. – 286 с.
4. Перетерский И.С. Французский гражданский кодекс 1804 года / И.С. Перетерский – М.: Книга по требованию, 2013. – 471 с.
5. Санисалова Н.А. Неустойка в российском и зарубежном законодательстве / Н.А. Санисалова // Известия Пензенского государственного педагогического университета имени В.Г. Белинского. Общественные науки. – 2012. – № 28. – С. 151–156.
6. Гражданское уложение Германии. Вводный закон к Гражданскому уложению / В. Бергманн [пер. с нем.]. – Серия «Германские и европейские законы». – М.: Wolters Kluwer Russia, 2008. – 850 с.
7. Тімуш І.С. Класифікація неустойок за цивільним законодавством України / І.С. Тімуш // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 20–28.
8. О договорах Закон КНР от 15 марта 1999 года. // Законодательство Китая. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://chinalawinfo.ru/civil_law/law_contract.
9. Діковська І.А. Окремі прояви принципу добросовісності під час реалізації міжнародних приватних договірних зобов'язань / І.А. Діковська // Право і громадянське суспільство. – 2013. – № 3. – С. 80–87.
10. Меденцев П.А. Еволюція правового регулювання договірних зобов'язань і відмови від їх виконання в Україні та окремих зарубіжних країнах / П.А. Меденцев // Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. – Одеса: Астропринт, 2008. – Т. 13. – Вип. 10. Сер. «Правознавство». – С. 83–88.
11. Гражданский кодекс Португалии // Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран: Сборник нормативных актов: гражданские и торговые кодексы: Учеб. пособие / Под. ред. В.К. Пучинского, М.И. Кулагина. – М.: Изд-во УДН, 1986. – 336 с.
12. Гражданский закон Латвийской Республики // Законы Латвии по-русски. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.pravo.lv/likumi/05_4_gz.html.
13. Діковська І.А. Сумісність використання способів захисту в разі порушення міжнародних приватних договірних зобов'язань / І.А. Діковська // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 3 (15). – С. 145–152.
14. Карапетов А.Г. Расторжение нарушенного договора в российском и зарубежном праве / А.Г. Карапетов. – М.: Статут, 2007. – 876 с.
15. Пьянкова А.Ф. Баланс интересов сторон при одностороннем отказе от договора / А.Ф. Пьянкова // Вестник Пермского университета. Юридические науки. – 2011. – Вып. 3 (13). – С. 128–137.

Кушерец Д. В. Некоторые аспекты законодательства зарубежных стран относительно охраны и защиты прав сторон в сфере договорных обязательств

Аннотация. В статье исследуется правовое регулирование институтов охраны и защиты имущественных прав субъектов договорных обязательств в законодательстве зарубежных стран. Освещены особенности институтов обеспечения исполнения обязательства и расторжения гражданско-правового договора, как способов охраны и защиты прав в законодательстве стран Европы, Азии и США.

Ключевые слова: гражданско-правовой договор, неустойка, убытки, расторжение договора, отказ от договора, кредитор, должник.

Kusherets D. Some aspects in legislation of foreign countries in sphere of protection and defence of rights of the parties in the field of contractual obligations

Summary. This article is devoted to research of legal regulation of institutions in the sphere of protection and defence of property rights of subjects of contractual obligations in legislation of foreign countries. The author highlights specific features of institutes securing performance of obligations and termination of a civil contract as a way of protection and defence of rights in the legislation of European (France, Germany, England, Switzerland), Asian (Turkmenistan, China) countries and the United States.

Key words: civil contract, forfeit, losses, termination of contract, repudiation of contract, creditor, debtor.